

QUAN HỆ CHÍNH TRỊ - NGOẠI GIAO GIỮA NHẬT BẢN VÀ CHÂU PHI TRONG NHỮNG NĂM ĐẦU THẾ KỶ XXI

Phạm Thị Kim Huế*

Nhân loại đang bước sang một thế kỷ mới - thế kỷ XXI với bao biến động và thay đổi nhanh chóng. Thế kỷ XXI vừa là cơ hội và vừa là thách thức cho tất cả các quốc gia trên thế giới hội nhập và phát triển. Đặc biệt, thế kỷ XXI được coi là “thế kỷ của châu Phi” - một châu lục với tổng diện tích hơn 30 triệu km² (gồm cả những đảo lân cận), chiếm 1/5 diện tích đất liền toàn cầu, lớn thứ hai trên thế giới chỉ sau châu Á, với trữ lượng tài nguyên thiên nhiên phong phú như dầu mỏ, quặng kim loại..., song lại là châu lục nghèo nhất với trình độ khai thác còn ở mức thấp nhất trên thế giới và đang nan giải trước một loạt các vấn đề như xung đột, dịch bệnh....

Liệu bước sang thế kỷ mới, châu Phi có thể phát triển để thoát khỏi đói nghèo, để trở thành một mảnh đất thanh bình và an toàn, để vươn lên trở thành một châu lục có mức tăng trưởng cao, hội nhập với toàn thế giới? Cùng với sự giúp đỡ, hợp tác tích cực của cộng đồng quốc tế trong đó có Nhật Bản - một cường quốc giàu mạnh về kinh tế và được coi là con chim đầu đàn ở châu Á, hy vọng sẽ giúp châu Phi dần thoát khỏi tình trạng trì trệ hiện nay và hoà nhập vào dòng chảy phát triển chung của thế giới.

Có thể nói rằng quan hệ giữa Nhật Bản và châu Phi đã có những bước khởi động

quan trọng từ thế kỷ XXI¹. Song đến những năm đầu thế kỷ XXI, Nhật Bản và các nước châu Phi đã có những động thái tích cực xúc tiến quan hệ giữa hai bên mặc dù xa cách nhau về mặt địa lý.

1. Quan hệ chính trị - ngoại giao Nhật Bản - châu Phi thời gian qua

Hàng loạt các cuộc thăm viếng các nước châu Phi của các quan chức chính trị ngoại giao cao cấp của Nhật Bản đã diễn ra thường xuyên trong những năm đầu thế kỷ XXI như chuyến thăm Bắc Phi bao gồm các nước Angiêri, Tuynidi và Libi tháng 9 năm 2000 của Ngoại trưởng Kiyohiro Araki; chuyến thăm Nam Phi, Kênia, Tandia của Thư ký Quốc hội phụ trách các vấn đề đối ngoại Yoshitaka Sakurada tháng 4 năm 2001; chuyến thăm Êthiôpia và Angola của Bộ trưởng Ngoại giao Yoriko Kawaguchi tháng 8 năm 2002; chuyến thăm Ruanda, Burundi, Côngô, Êthiôpia, Mali, Côt Đivoa của ngài Keitaro Sato - đại sứ phụ trách các vấn đề xung đột và người tỵ nạn ở châu Phi tháng 2, 3, 6 năm 2004; chuyến thăm Xênegan, Gabông và Camêrun của Thư ký Quốc hội phụ trách đối ngoại Itsunori Onodera tháng 1 năm 2005. Đặc biệt nhất phải kể đến chuyến viếng thăm Nam Phi, Kênia, và Nigiêria của cựu Thủ tướng Nhật Bản Yoshiro Mori. Đây là

* Viện Nghiên cứu Châu Phi và Trung Đông

¹ Xem bài: “Quan hệ ngoại giao Nhật-Phi qua các thời kỳ lịch sử”, Tạp chí Nghiên cứu Châu Phi và Trung Đông số 12/2006, tr 25-30.

chuyến viếng thăm đầu tiên của một vị nguyên thủ quốc gia Nhật Bản đến châu Phi, đánh dấu tầm quan trọng của quan hệ Nhật-Phi trong thế kỷ mới. Mặc dù đã thiết lập quan hệ ngoại giao với 54 quốc gia châu Phi, song có thể nói rằng những năm đầu thế kỷ XXI, mật độ các chuyến viếng thăm của các nhà lãnh đạo cấp cao Nhật Bản tới các quốc gia châu Phi trở nên dày đặc hơn. Hơn thế nữa, sự có mặt của Nhật Bản ở châu Phi cũng dần trải hơn từ Bắc Phi, Trung Phi cho tới Nam Phi. Điều này khẳng định rằng Nhật Bản ngày càng quan tâm đến châu Phi - một châu lục xa xôi cách đất nước "mặt trời mọc" hàng nghìn km.

Ngược lại, các nhà lãnh đạo cấp cao của châu Phi, bao gồm các nguyên thủ quốc gia, các ngoại trưởng, các nhà lãnh đạo của các tổ chức châu Phi như AU, NEPAD, ECOWAS ... cũng có những chuyến viếng thăm Nhật Bản nhân dịp tham dự các hội thảo quốc tế quan trọng. 23 nguyên thủ quốc gia châu Phi gồm Bênanh, Buốckina Phaxô, Camơrun, Côngô, Ghibuti, Erixơ, Êthiôpia, Gabông, Ghana, Ghinê Madagaxca, Malaui, Mali, Môđambich, Nigiêria, Ruanda, Xênegan, Nam Phi, Xoa Dilen, Tandania, Tuynidi, Uganda và Dambia đã đến Tokyo tham dự Hội nghị TICAD III vào cuối tháng 9 và đầu tháng 10, 2003; Tiến sỹ Mohamed Ibn Chambas, Thư ký điều hành Ủy ban kinh tế của Cộng đồng kinh tế các quốc gia Tây Phi (ECOWAS) đã đến thăm Nhật Bản vào tháng 2, năm 2004; Vua Mohamed VI Vương quốc Maroc cũng có chuyến thăm Nhật Bản vào tháng 11 năm 2005... Có thể nói rằng các chuyến viếng thăm lẫn nhau của các nhà lãnh đạo Nhật Bản và châu Phi đã góp phần thúc đẩy mối quan hệ Nhật Bản - châu Phi lên một tầm cao mới trong thế kỷ XXI.

Ngoài các chuyến thăm tới các nước châu Phi của các nhà lãnh đạo cao cấp Nhật Bản nêu trên, Nhật Bản còn là nước tài trợ và đồng tổ chức nhiều cuộc hội

thảo, diễn đàn quốc tế quan trọng có liên quan đến châu Phi. Chẳng hạn, ngay năm đầu tiên của Thiên niên kỷ mới, Nhật Bản đã đồng tổ chức và tài trợ cho 3 hội thảo và diễn đàn quốc tế lớn như: Hội thảo quốc tế về vai trò của các tổ chức phi chính phủ và tiểu khu vực trong việc ngăn chặn xung đột và sáng kiến hoà bình tại châu Phi cận Sahara diễn ra tại Tokyo vào tháng 3/2000; Diễn đàn Á - Phi lần thứ 3 diễn ra tại Kuala Lumpur, Malaixia vào tháng 5/2000; Hội nghị hợp tác Nam - Nam về HIV/AIDS ở châu Phi diễn ra tại Tokyo vào tháng 11/2000.

Có thể nói năm 2003 là một năm khá bận rộn của ngành ngoại giao, chính trị và kinh tế Nhật Bản. Đầu năm 2003 cụ thể là vào ngày 26/2/2003, Hội nghị quốc tế Tokyo về đầu tư cho châu Phi đã được tổ chức tại Tokyo. Chỉ sau đó chưa đầy 2 tuần, tại Hội nghị về Thương mại và Đầu tư của Liên hợp quốc, Ngân hàng Hợp tác quốc tế Nhật Bản (gọi tắt là JBIC) cùng với LHQ đã phát động "*Sáng kiến đầu tư vào châu Phi*". Đến tháng 6, Bộ Ngoại giao Nhật Bản phối hợp cùng với JICA và tổ chức UNHCR của Nhật Bản tổ chức hội thảo quốc tế về người tỵ nạn ở châu Phi với tiêu đề "*Làm mới quan hệ đối tác giữa Nhật Bản và UNHCR*" diễn ra Tokyo... Ngoài ra còn có Hội nghị các đại sứ Nhật Bản ở châu Phi hàng năm diễn ra ở Tokyo vào tháng 4 năm 2003. Quan trọng nhất phải kể đến Hội nghị quốc tế Tokyo về Phát triển châu Phi lần thứ III (TICAD III) tổ chức tại Tokyo từ ngày 29 tháng 9 đến ngày 1 tháng 10 năm 2003 sau 10 năm kể từ TICAD I lần đầu tiên được tổ chức vào năm 1993. Với mục đích kêu gọi và thúc đẩy sự ủng hộ của quốc tế đối với Chương trình Đối tác mới vì Sự phát triển của châu Phi (NEPAD), đồng thời mở rộng, phát triển quan hệ đối tác, đặc biệt là hợp tác Nam - Nam giữa các nước châu Á với các nước châu Phi nói chung và giữa các nước châu Phi nói riêng. TICAD III dựa trên 3 trụ cột chính, đó là phát triển

với trọng tâm là con người, hai là xoá đói giảm nghèo nhờ tăng trưởng kinh tế, và cuối cùng là củng cố hoà bình.

Những năm gần đây, các hoạt động chính trị ngoại giao của Nhật Bản với châu Phi tiếp tục diễn ra tương đối sôi nổi. Nhân dịp tham dự Hội nghị thượng đỉnh Á - Phi lần thứ 50 diễn ra tại Jarkata, Indônêxia, cựu Thủ tướng Nhật Bản Junichiro Koizumi đã tuyên bố Nhật Bản sẽ đóng góp nhiều hơn cho việc thúc đẩy thương mại và đầu tư Á - Phi, cam kết chính phủ Nhật Bản sẽ làm hết sức mình vì mối quan hệ hợp tác Á - Phi và vì sự phát triển của châu Phi nói riêng và của toàn thế giới nói chung. Qua hội thảo quốc tế “*Xây dựng năng lực ở châu Phi và vai trò của Nhật Bản*” do Bộ Ngoại giao Nhật Bản đồng tổ chức cùng với Trường đại học Waseda và Chương trình phát triển của LHQ tổ chức vào ngày 16/03/2007 tại Tokyo, một lần nữa cho thấy Nhật Bản ngày càng khẳng định vai trò của mình đối với sự phát triển của châu Phi.

Để chuẩn bị cho TICAD IV cũng như Hội nghị thượng đỉnh G8 sẽ được tổ chức tại Nhật Bản vào năm 2008, ngay từ bây giờ các nhà ngoại giao, các nhà lãnh đạo, giới doanh nghiệp Nhật Bản đang gấp rút triển khai hàng loạt các hoạt động có liên quan đến mối quan hệ Nhật - Phi ... Chỉ trong năm 2007, Nhật Bản đã 2 lần tổ chức Hội nghị Câu Lạc bộ Tokyo - châu Phi, một lần vào tháng 5 và lần thứ hai vào tháng 9. Bên cạnh đó, Diễn đàn Xã hội dân sự TICAD (TCSF) cũng được thành lập nhằm tạo vũ đài cho quốc tế và Nhật Bản để ủng hộ châu Phi trong năm 2008. Đặc biệt diễn đàn này là cơ hội để các tổ chức phi chính phủ của Nhật Bản (NGOs của Nhật Bản) hoạt động tích cực nhằm thúc đẩy viện trợ ODA của Nhật Bản vì mục đích “*ủng hộ người nghèo và ủng hộ người dân*”. Ủy ban dân sự cho châu Phi (viết tắt C-CfA) cũng được thành lập, là phương tiện để truyền đạt nguyện vọng, tiếng nói của người dân châu Phi và của

xã hội dân sự châu Phi đến cộng đồng quốc tế vì mục tiêu xoá đói giảm nghèo nói riêng và MDGs nói chung ở châu Phi.

2. Động lực thúc đẩy quan hệ chính trị - ngoại giao Nhật Bản - châu Phi ngày càng mở rộng trong những năm đầu thế kỷ XXI

Vì sao Nhật Bản lại quan tâm đến châu Phi? Có rất nhiều lý do giải thích câu hỏi này? Song ở đây tác giả chỉ đề cập đến một số lý do cơ bản khiến Nhật Bản thúc đẩy mối quan hệ chính trị và ngoại giao với các nước châu Phi.

Trước tiên như chúng ta đều biết, các vấn đề của châu Phi như đói nghèo, xung đột, dịch bệnh... cũng như triển vọng phát triển của châu Phi trong thế kỷ XXI đang là mối quan tâm lớn của cộng đồng quốc tế trong đó có Nhật Bản². Chính sách ngoại giao hướng tới châu Phi là công cụ để Nhật Bản đóng góp vào sự ổn định và thịnh vượng của toàn thế giới đúng với những gì mà cựu Thủ tướng Nhật Bản Yoshiro Mori đã tuyên bố trong chuyến đi thăm các nước châu Phi cận Xahara tháng 12 năm 2001: “*Thế kỷ XXI muốn ổn định và thịnh vượng thì các vấn đề của châu Phi cần phải được giải quyết*”.

Nếu như trước đây châu Phi chưa thực sự được đặt là mục tiêu quan trọng trong chính sách ngoại giao của Nhật Bản, chẳng hạn như những thập kỷ 1970 mới chỉ là “*Chính sách ngoại giao tài nguyên*” đơn thuần, thì bước sang thế kỷ XXI, trước xu hướng hội nhập, toàn cầu hoá, “*thế giới ngày càng xích lại gần nhau, ngày càng trở thành một thực thể thống nhất*”³..., châu Phi đối với Nhật Bản không chỉ còn là “*chính sách ngoại giao tài nguyên*” mà còn là “*Chính sách ngoại giao*

² Phạm Thị Kim Huế, “*Hợp tác của Nhật Bản trong việc giúp châu Phi thực hiện MDGs*”, Viện Nghiên cứu Châu Phi và Trung Đông, 2007.

³ Bài phát biểu của cựu Thủ tướng Yoshiro Mori “*Châu Phi và Nhật Bản trong thế kỷ mới*” tại Gallagher Estate, Midland, Cộng hoà Nam Phi, Ngày 9/1/2001

vì sự phát triển của châu Phi”, hay cũng chính là vì sự phát triển của Nhật Bản và của toàn thế giới. Do đó, ngay từ buổi bình minh của thế kỷ mới, cựu Thủ tướng Nhật Bản Mori đã có chuyến xuất đầu tiên đặt chân lên châu Phi. Có thể nói rằng nhân chuyến thăm này, cựu Thủ tướng Mori muốn bày tỏ trực tiếp tấm lòng “mở rộng trái tim” hay “Nhật Bản-châu Phi: từ trái tim đến trái tim”⁴ và sự quyết tâm, cam kết viện trợ của dân nhân Nhật Bản sát cánh cùng người dân châu Phi vượt qua những khó khăn của châu lục này vì một tương lai tươi sáng của châu Phi. Theo tinh thần “căn cứ vào sức mạnh của mình về kinh tế và chính trị, Nhật Bản phải đảm nhận hơn nữa các trách nhiệm đối với thế giới”⁵, Nhật Bản cũng muốn thúc đẩy hợp tác với các nước châu Phi để giải quyết các thử thách mới mà cộng đồng quốc tế đang phải đối mặt như vấn đề môi trường toàn cầu và an ninh năng lượng... vì một thế giới tươi đẹp.

Hơn thế nữa, hiện nay châu Phi có 54 quốc gia độc lập, chiếm gần 1/3 thành viên của Liên hợp quốc, chiếm 1/2 các nước không liên kết⁶. Do vậy đối với Nhật Bản, châu Phi còn là nguồn ngoại giao và chính trị quốc tế quý báu... Mặc dù Nhật Bản có những đóng góp to lớn cho LHQ, riêng về mặt tài chính chiếm gần 20% ngân sách của LHQ, mà cụ thể là riêng năm 2004 và năm 2005, Nhật Bản đã chi 530 triệu USD cho các hoạt động gìn giữ hoà bình (PKOs) của lực lượng gìn giữ hoà bình LHQ ở châu Phi⁷, tính đến năm 2004 Nhật Bản cũng đã đóng góp khoảng 227 triệu USD

cho Quỹ Ủy thác An sinh của LHQ⁸, và 246 triệu USD cho Quỹ Toàn cầu chống AIDS, lao phổi và sốt rét⁹..., song Nhật Bản vẫn chưa giành được chiếc ghế thường trực Hội đồng Bảo an LHQ. Hơn thế nữa, là một cường quốc kinh tế lớn thứ hai trên thế giới sau Mỹ, nhưng trên vũ đài chính trị quốc tế, Nhật Bản vẫn chưa có tiếng nói quyết định. Do đó nhằm tranh thủ sự ủng hộ của các quốc gia châu Phi trong việc Nhật Bản trở thành thành viên chính thức của Hội đồng Bảo an LHQ, ngang tầm với Mỹ, Nga, Pháp, Anh và Trung Quốc, Nhật Bản không thể bỏ qua các nước châu Phi - một lực lượng quan trọng trong chiến lược chính trị ngoại giao của Nhật Bản. Đồng thời vai trò mới này cũng sẽ buộc Nhật có những đóng góp tích cực hơn nữa vì sự phát triển của châu Phi nói riêng và vì sự thịnh vượng của toàn nhân loại nói chung.

Một nguyên nhân khác khiến Nhật Bản coi trọng châu Phi, đó là cuộc chạy đua gay gắt về năng lượng và thị phần ở châu Phi giữa Nhật Bản và Trung Quốc - hai đối thủ mạnh ở châu Á. Nhật Bản và Trung Quốc đều là những nước tiêu dùng dầu lửa lớn thứ hai và thứ ba thế giới, đặc biệt Nhật Bản - quốc gia nghèo nàn về tài nguyên thiên nhiên, thì năng lượng là yếu tố sống còn đối với nền kinh tế. Trong khi đó hiện nay, tại châu Phi, trữ lượng dầu mỏ đã phát hiện lên tới 13 tỷ tấn, sản lượng hàng năm mới chỉ chiếm 10,2% sản lượng dầu mỏ thế giới¹⁰, có thể nói rằng tiềm năng trong lĩnh vực này còn rất lớn.

Trong thời gian gần đây, vai trò của Trung Quốc ở châu Phi đang khiến Nhật Bản phải chú ý để duy trì cán cân quyền

⁴ Bài phát biểu của cựu Thủ tướng Yoshiro Mori “Châu Phi và Nhật Bản trong thế kỷ mới” tại Gallagher Estate, Midland, Cộng hoà Nam Phi, Ngày 9/1/2001

⁵ Thông tấn xã Việt Nam, Chính sách ngoại giao của Nhật Bản dưới thời Thủ tướng Shinzo Abe, TLTK số 4/2007, tr.9.

⁶ Thông tấn xã Việt Nam, Quan hệ Trung Quốc - châu Phi bước sang trang mới, TLTKĐB ngày 01/03/2007.

⁷ Bài phát biểu của Bộ trưởng Ngoại giao Yoriko Kawaguchi tại bữa ăn trưa với các Bộ trưởng Ngoại giao các nước châu Phi ngày 24/9/2004.

⁸ Viện trợ cho chương trình “Năng lượng nhằm xoá đói giảm nghèo ở nông thôn các nước châu Phi cận Sahara thuộc Chương trình đa năng khu vực, Bộ Ngoại giao Nhật Bản. Tin ngày 8/4./2004.

⁹ Bài phát biểu của Bộ trưởng Ngoại giao Yoriko Kawaguchi tại bữa ăn trưa với các Bộ trưởng Ngoại giao các nước châu Phi ngày 24/9/2004.

¹⁰ Thông tấn xã Việt Nam, Quan hệ Trung Quốc - châu Phi bước sang trang mới, TLTKĐB ngày 01/03/2007, tr. 12.

lực của mình ở châu Á và trên trường thế giới, Trung Quốc không những chủ trì Hội nghị thượng đỉnh Bắc Kinh về Diễn đàn hợp tác châu Phi – Trung Quốc vào tháng 11 năm 2006 với sự tham dự của các nhà lãnh đạo Trung Quốc và các Bộ trưởng của 48 nước châu Phi, mà đích thân Chủ tịch Trung Quốc Hồ Cẩm Đào chỉ trong vòng 12 ngày đã đến thăm 8 nước châu Phi, đều là những nước có nguồn dầu mỏ phong phú. Bởi vì 1/3 nguồn dầu thô nhập khẩu của Trung Quốc là từ châu Phi. Hơn thế nữa, châu Phi hấp dẫn Trung Quốc vì châu lục này có một thị trường tiêu thụ rộng lớn hàng xuất khẩu giá rẻ của Bắc Kinh với hơn 800 triệu dân. Và chỉ riêng năm 2006, doanh thu của các công ty Trung Quốc làm ăn tại châu Phi lên tới 9,5 tỷ USD, kim ngạch thương mại châu Phi – Trung Quốc lên tới 56 tỷ USD và tiếp tục gia tăng¹¹. Chính vì vậy, Trung Quốc cam kết tăng gấp đôi khoản viện trợ cho châu Phi, cung cấp cho châu Phi khoản tín dụng ưu đãi 3 tỷ USD và 2 tỷ USD khoản vay tín dụng ưu đãi cho bên mua hàng xuất khẩu của Trung Quốc. Ngoài ra, Trung Quốc thành lập Quỹ phát triển Trung Quốc – châu Phi, mở rộng phạm vi mặt hàng được hưởng thuế quan bằng không của các nước kém phát triển châu Phi xuất khẩu sang Trung Quốc, thiết lập khu hợp tác kinh tế mậu dịch tại châu Phi. Đặc biệt, Trung Quốc xoá 168 khoản nợ không lãi đã đến hạn cho 33 nước nghèo kém phát triển nhất châu Phi có quan hệ ngoại giao với Trung Quốc.

Trước vai trò mới nổi lên của Trung Quốc ở châu Phi, Nhật Bản đang thực sự lo sợ sự bành trướng của Trung Quốc ở lục địa này. Chính vì vậy, Nhật Bản cũng đã cử một phái đoàn cao cấp do Ngài Toshihiro Nikai- giám đốc Cục Năng lượng và Tài nguyên thiên nhiên của METI tới Libi thiết lập quan hệ song phương với nước này bởi vì Libi hiện là nước có trữ

lượng dầu mỏ ước tính 39 tỷ thùng, lớn thứ 9 trên thế giới. Bên cạnh đó, các quan chức của các tập đoàn phát triển dầu mỏ, các công ty thương mại và kỹ thuật Nhật Bản cũng đã đến Môritani, Sat và ngược lại Bộ trưởng Năng lượng và Dầu khí của Môritani cũng đã đến Tokyo để bàn về hợp tác phát triển nguồn dầu khí tại đất nước Tây Bắc Phi này.... Nếu như Trung Quốc có Hội nghị thượng đỉnh Bắc Kinh Diễn đàn hợp tác Trung Quốc-châu Phi, thì Nhật Bản cũng tích cực xúc tiến Hội nghị quốc tế Tokyo vì Sự phát triển châu Phi (TICAD) và sắp tới là TICAD IV. Trong cuộc cạnh tranh quyết liệt nhằm gây ảnh hưởng của mình ở châu Phi không chỉ với Trung Quốc mà với một số cường quốc khác, chính phủ Nhật Bản sẽ tăng khoản viện trợ ODA trị giá 10 tỷ USD cho châu Phi và cam kết xoá nợ cho các nước nghèo nợ nhiều nhất ở châu Phi (HIPC) với tổng số nợ trị giá 4,9 tỷ USD và là nước xoá nợ nhiều nhất cho châu Phi trong số các nước cho châu Phi vay.

Tóm lại, mối quan hệ giữa Nhật Bản và châu Phi không chỉ đem lại lợi ích cho chính bản thân các nước châu Phi mà thực chất cũng đem lại lợi ích cho Nhật Bản. Quan hệ chính trị và ngoại giao giữa Nhật Bản và châu Phi ngày càng trở nên tốt đẹp sẽ là điều kiện thuận lợi để thúc đẩy quan hệ kinh tế giữa hai bên vì sự phát triển của châu Phi và Nhật Bản nói riêng, và vì sự thịnh vượng chung của toàn thế giới.

Tài liệu tham khảo

1. Đỗ Đức Định, Tình hình kinh tế chính trị cơ bản Châu Phi, XNB KHXH, Hà Nội, 2006.
2. Takehiko Ochiai, Beyond TICAD Diplomacy: Japan's Africa Policy and African Initiatives in Conflict Response, Africa Study Monographs, 22(1): 37-52, May 2001;
3. <http://www.mofa.go.jp/>
4. Thông tấn xã Việt Nam, Chính sách ngoại giao của Nhật Bản dưới thời Thủ tướng Shinzo Abe, Tài liệu Tham khảo số 4/2007;

¹¹ Thông tấn xã Việt Nam, Quan hệ Trung Quốc – châu Phi bước sang trang mới, TLTKĐB ngày 01/03/2007, tr. 23.